

**МІСТОБУДУВАННЯ ТА
ТЕРИТОРІАЛЬНЕ
ПЛАНУВАННЯ**

**38
2010**

Київ-КНУБА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

СПІЛКА УРБАНІСТІВ УКРАЇНИ

МІСТОБУДУВАННЯ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ПЛАНУВАННЯ

Науково-технічний збірник

Заснований у 1998 році

Випуск №38

Київ КНУБА 2010

Містобудування та територіальне планування: Наук.-техн. збірник / Відпов. ред. М.М. Осетрін. – К., КНУБА, 2010. – Вип. 38. – 476 с. Українською та російською мовами.

В збірнику висвітлюються інженерні та економічні проблеми теорії і практики містобудування, територіального планування, управління містобудівельними системами і програмами, комплексної оцінки, освоєння, розвитку, утримання та реконструкції територій і житлової забудови, розглядаються нагальні питання містобудівельного кадастру, розвитку поселень, їх інженерного устаткування та транспортної інфраструктури.

Градостроительство и территориальное планирование: Науч.-техн. сборник / Ответ. ред. Н.Н.Осетрин. – К., КНУБА, 2010. – Вып. 38. – 476 с. На украинском и русском языках.

В сборнике освещены инженерные и экономические проблемы теории и практики градостроительства, территориального планирования, управления градостроительными системами и программами, комплексной оценки, освоения, развития, содержания и реконструкции территории и жилой застройки, рассматриваются насущные вопросы градостроительного кадастра, развития поселений, их инженерного оборудования и транспортной инфраструктуры.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР ТА РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Відповідальний редактор - кандидат технічних наук, професор М.М. Осетрін.

Редакційна колегія: доктор технічних наук, професор Габрель М.М.; член-кореспондент АМ України, доктор архітектури, професор Дьомін М.М.; доктор архітектури, професор Єшов В.І.; доктор технічних наук, професор Карпінський Ю.О.; доктор технічних наук, професор Ключніченко Є.Є.; доктор архітектури, професор Лаврик Г.І.; доктор технічних наук, професор Лященко А.А.; кандидат технічних наук, доцент Мамедов А.М. (заст. відп. редактора); доктор географічних наук, професор Нудельман В.І.; доктор технічних наук, професор Плоский В.О.; кандидат технічних наук, доцент Рейцен С.О.; доктор технічних наук, професор Сергейчук О.В.; доктор архітектури, професор Слепцов О.С.; доктор біологічних наук, професор Солуха Б.В.; доктор архітектури, професор Тімохін В.О.; доктор технічних наук, професор Усаковський С.Б.; доктор архітектури, професор Фільваров Г.Й.; доцент Чередніченко П.П. (відп. секретар); дійсний член АМ України, доктор технічних наук, професор Яковлев М.І.

Рекомендовано до видання вченою радою Київського національного університету будівництва і архітектури, протокол № 59 від 26 листопада 2010 року.

На замовних засадах

© Київський національний університет будівництва і архітектури, 2010

УДК 726.7(477)(045)

Гнатюк Л.Р.

Національний авіаційний університет

МІСЦЕ САКРАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ В МІСТОБУДІВЕЛЬНІЙ СТРУКТУРІ МІСТА.

Представлено основні композиційні особливості розміщення сакральних комплексів у просторово-планувальній структурі міст, взаємозв'язки з основними містоформуючими центрами, формування та розвиток архітектурно-просторової організації сакральних комплексів як ключових елементів оборони.

Ключові слова: сакральний, комплекс, структура, генеза, конфесія, монастир, храм.

Простір укріпленого міста завжди був священним, сакральним простором, уособленням Небесного Єрусалиму, де кожна ланка мала символічне, канонізоване значення. Як просторова структура храму втілює символічний Всесвіт, так структура сакрального простору міста була підпорядкована в першу чергу релігійним засадам. Історія розвитку міст красномовно доводить, що кожна епоха породжувала свої містобудівельні засади, разом з тим кожне з міст мало свою індивідуальну, неповторну духовну складову, яка закладалася в його основу ще при первісному розплануванні. Поєднання духовних канонів із містобудівельними засадами, на які накладалися змінні стилеві риси забудови, створювало неповторний і водночас пізнаваний вигляд міського середовища. Це обличчя зберігалось протягом сторіч, не дивлячись на використання "зразкових проектів", на стилеві уподобання, на регламентацію будівництва, обумовлену законодавством, на варварські методи імперських реконструкцій [1].

Звичайно, є певні риси спільності між, наприклад, усіма православними древньоруськими містами, що відрізняють їх від міст Сходу або Заходу, проте наскільки вони безкінечно різноманітні. Природна ситуація, особливості ландшафту, історичного розвитку, соціально-економічні умови відобразились в їх планувальній структурі, просторовій організації, забудові. Характер використання якостей рельєфу, малюнок вуличної мережі та місце розташування укріпленого ядра диктувались історико-містобудівельними традиціями, які, в свою чергу, обумовлювались соціальними, політичними, релігійними чинниками. Частина з них швидко змінювалась іншими, а найстійкіші втрачали прикмети свого часу і ставали приналежністю того чи іншого типу структури. Домінанти – основні сакральні споруди – займали

найвищі точки міста з берега ріки. Напрямок вулиць визначався центрами міського життя. Відкритому розвитку давньоруської структури не заважали укріплення, що були підпорядковані загальній схемі планування [2]. Місто диктувало свої правила: сакральні комплекси споруджувалися на площах, на перетинах вулиць, куди стікався народ.

Окрім того, раніше люди молилися й одержували одкровення – пряма вказівка місця, а часом і вигляду майбутнього храму. Або саме місце як би «просилося» під храм, як, наприклад, у картині Левітана «Над вічним спокоєм». З цієї точки зору цікавим є приклад А.В. Щусєва, який здійснив чудовий проект реставрації (а по суті відтворення) храму Св. Василя Великого в Овручі в 1904-1905 р. Від цього фактично заново побудованого храму дійсно віє XII століттям і створюється стійке відчуття дійсності, «намоленості» цього місця. Ця робота, безумовно, стала для Щусєва прекрасною практичною школою, що у значній мірі обумовила його наступні успіхи в храмовбудівництві. Коли з'явилося поняття «містобудування», храми стали зводитися вже не по Божественному одкровенню, а за міркуваннями архітектора, який використовує храм як композиційну доміную.

Відкрита ззовні, структура руського міста і з середини була насичена відкритим простором. Садибна забудова, яку використовували русини аж до XVII віку, створювала численні візуальні зв'язки між основними сакральними спорудами міста, в розривах забудови – "прозори". Вулиця немов розчинялась в забудові давньоруських вулиць, які служили лише вісями-орієнтирами, що пов'язували окремі сакральні і адміністративні будинки і не мали власного архітектурно-просторового рішення [3].

Структуру давньоруського міста підтримувала, створюючи її просторове втілення, система об'ємних доміант – сакральних споруд. Допоміжні доміанти зосереджувались по мірі наближення до центру, що полегшувало орієнтацію. Ведучі споруди центру розміщувались з максимальним врахуванням особливостей рельєфу: або на перетині природних осей, або замикаючи ці вісі. Найбільші споруди займали й найвищі позначки рельєфу, неначе посилюючи природне зонування території [4, 5].

В західних областях давньоруська структура отримувала ті чи інші зміни під впливом польських і чеських містобудівельних прийомів. Результатом містобудівництва XI-XIII ст. стало закріплення центрів на узвишсях, радіальна система планування. Проте найважливішим композиційним досягненням була відкрита структура центру та її просторовий вираз у вигляді системи візуально пов'язаних сакральних споруд всіх конфесій – об'ємних доміант-орієнтирів [6].

У середині XIV ст. Волинь відходить до Литви, а пізніше до Польщі. Польські магнати закладають нові міста, проте прийоми містобудування багато

в чому продовжують давньоруські традиції. Ці традиції виявились найтривкішими на Волині, хоча й тут відчувався сильний вплив сусідів – німецьких, чеських та польських земель [7, 8, 9].

Таким чином більшість волинських міст мають складну містобудівну структуру, де змішуються типологічні ознаки різних епох та стилів у плануванні та архітектурі. Як стверджують сучасні історики, визначальна роль в формуванні містобудівної структури міста відводилася основним сакральним спорудам, вигляд яких та навіть об'ємно-просторова структура тек відозмінювалася в залежності від політичних та релігійних уподобань часу.

Здавна сакральним спорудам відводилась особлива роль в планувальній структурі міста. Більше того, саме розміщення основних святинь згідно з церковними канонами, певною мірою визначало подальший розвиток структури міста. Існували певні формальні закони, що визначали місця розміщення, співвідношення основних церковних споруд та розмір «сакрального простору», що оточував святиню.

Сакральні комплекси зводилися у різний час та протягом багатьох віків різними майстрами і в різноманітних природних умовах. Це обумовило не тільки їх значне архітектурне розмаїття, але й специфічні особливості розміщення. На містобудівельне розміщення сакрального комплексу в першу чергу впливало його значення, основна спрямованість служіння, його діяльність. Зустрічаємо сакральні комплекси як релігійні центри з яскраво вираженими функціями – помічники влади в її починаннях – центри міської забудови, монастирі-фортеці в системі оборони міста та комплекси поза забудовою – монастирі-сторожі, подорожні монастирі та інші.

Монастирі-фортеці в силу свого початкового функціонального призначення в більшості прикладів розташовувались на підвищенні, оточувалися водяними просторами (ріки, озера, заливні луки), мали один під'їзний шлях.

В залежності від початкової функції сакрального комплексу вони розташовувались (рис. 1.):

– в центральних частинах міської забудови (Луцьк, Кременець, Олія, Любешів та інші);

– на окраїнах поселених місць (Луцьк, Володимир-Волинський, Дермань та ін.);

– поблизу населених місць (Межиріччя Острозькі, Дермань та інші);

– за межами населених місць (Зимно, Клевань, Загорів).

В центральних частинах забудови

Олика

Любешів

Кременець

На окраїнах поселень

Дермань

Володимир-Волинський

Луцьк

Поблизу населених місць

Межиріччя

Дермань

За межами населених місць

Зимно

Клевань

Згоря

-Населений пункт

● -Сакральне утворення

Рис. 1. Місце сакральних комплексів в структурі поселень.

Від ролі та місця сакрального комплексу в системі існуючої забудови залежить не тільки історично сформований образ, але й об'ємно-планувальна структура населеного пункту, а також функційний зміст історико-архітектурного комплексу, його фізичне та моральне збереження.

Можна виділити основні типи взаємозв'язку із забудовою та ландшафтом:

1) Сакральні комплекси, розташовані в центральних частинах міської забудови:

- оточені історико-архітектурними пам'ятками, де функціонують музеї, заповідники та інші (Луцьк);

- виокремлені, оточені більш пізньою рядовою забудовою та окремими пам'ятками архітектури (Бар, Олика, Любешів, Жовква, Перемишль, Почаїв, Корець, Дубно);

- розташовані в живописному ландшафті, беруть участь у формуванні силуету населеного пункту (Овруч, Мгар, Белз, Бердичів);

- оточені рядовою забудовою (Жидичин, Мильці).

2) Сакральні комплекси, розташовані на окраїнах населених пунктів:

- виокремлені та частково оточені історико-архітектурною забудовою у сполучі з ландшафтом (Луцьк);

- виокремлені та частково оточені рядовою забудовою (Луцьк, Устенське Друге (Дермань);

- природній ландшафт активно співдіє в композиції та силуеті пам'яток архітектури (Зимно).

3) Сакральні комплекси, розташовані поблизу населених місць:

- розташовані в живописному ландшафті поблизу населених пунктів, мають транспортну доступність (Межиріччі);

- розташовані в живописному ландшафті, мають пішохідний зв'язок.

4) Сакральні комплекси розташовані за межами населених місць:

- виокремлені в живописному природньому ландшафті мають зручний транспортний зв'язок;

- відокремлені.

В залежності від конфесійної приналежності визначалась також пріоритетність розташування сакральних комплексів (рис. 2.):

- в системі поселення: сакральні комплекси східного обряду як в центрі, так і на периферії поселень; конфесії західного обряду надають перевагу розміщення на території прилеглий до адміністративного центру – ринку;

- в системі забудови: враховуючи тривалий час розвитку поселення і ранній час спорудження комплексів східного обряду міська забудова з плином часу поглинала і оточувала автономно існуючі комплекси; конфесії західного обряду з'являються на волинських землях в час уже сформованої забудови, але при цьому обирають ділянки бодай візуально пов'язані з адміністративними центрами;

- в системі рельєфу: конфесії як східного, так і західного обряду надають перевагу розміщення на узвишші, можливе – на рівному рельєфі, рідко, за виняткових обставин – розміщення в низині.

			східного обряду (ортодоксального)	західного обряду (латинського)
в системі поселення	в центрі поселення			
	на території, прилеглій до центру			
	на периферії			
	за межами поселення			
в системі забудови	на перехресті вулиць			
	на розі вулиць			
	вдвозь головних вулиць			
	замикаючи вулиці			
	по "червоній" лінії вулиці			
	з відступом від "червоної" лінії			
	з площею попереду			
	у курдонері			
в системі рельєфу	на узвишші			
	на рівному рельєфі			
	в низині <small>за О.А. Троїцької</small>			

Умовні позначення:
 пріоритетне розміщення   можливе розміщення   виняткове розміщення

Рис. 2. Характер розміщення сакральних комплексів в планувальній структурі міста в залежності від конфесійної приналежності.

Характер розміщення сакральних комплексів у планувальній структурі волинських міст змінювався з часом, але при цьому зберігалися їх автономність, так і взаємозв'язок з основними містоформуючими центрами.

Список литературы

1. Антонович В.Б. Исследование о городах в Юго-Западной России по актам 1432–1798 гг. – К., 1870. – 94 с.
2. Карпов Г.Ф. Малороссийские города в эпоху соединения Малороссии с Великою Россиею. – СПб., 1874. – 43 с.
3. Олейник Е.П. Пространственно-планировочная организация исторического ядра в структуре центра большого города / на примере родов западных областей УССР / Автореферат дисс... канд. арх. – К., 1989.
4. Тихомиров М.Н. Древнерусские города. – М., 1956. – с.
5. Товстенко Т.Д. Реконструкция исторической застройки городов. – К.: Будівельник, 1984. – 72 с.
6. Рычков Петр Анатольевич. Градостроительное искусство Западной Украины XV-XIX веков : Дис... д-ра архитектуры: 18.00.01 / Российский НИИ теории архитектуры и градостроительства. — М., 1993. — 321 л., прил. 142 л., прил. 356 л. — Библиогр.: прил. 123 л.
7. Баранович А.И. Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в. – М., 1955. – 183 с.
8. Крижанівський О.П. Про роль церкви на Волині (XVIII–XIX ст.). – К., 1991. – 127 с.
9. Памятники архитектуры и градостроительства Украинской ССР, датированный справочник–каталог в 4-ех томах. – К., 1983–1986

Аннотация

Представлено основные композиционные особенности размещения сакральных комплексов в пространственно-планировочной структуре городов, взаимосвязи с основными центрами города.

Ключевые слова: сакральный, комплекс, конфессия, монастырь, храм.

Abstract

The article describes main compositional characteristics of the location of sacred complexes in the structure of cities, interrelations with major city-forming centers.

Key words: sacred complex, structure, genesis, denomination, monastery, church, cathedral.